

УДК 504:332.3(477.8)

ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ У ТРАНСКОРДОННОМУ ЗАХІДНОМУ РЕГІОНІ УКРАЇНИ

І. Колодійчук, к. е. н.

Інститут регіональних досліджень НАН України

Постановка проблеми. У транскордонному Західному регіоні, як і в Україні загалом, ситуація у сфері землекористування складна. Мають місце такі проблеми, як недосконалість державного управління земельними ресурсами, земельного законодавства та інфраструктури ринку земель; не вживаються необхідні заходи щодо регуляторної політики раціонального та ефективного використання користувачами земель усіх категорій, не запроваджені механізми їх економічного стимулювання; загалом низькою є ефективність використання земель у сільському господарстві.

У свою чергу земельні відносини є тим чинником, під впливом якого значною мірою формуються структура виробництва сільськогосподарської продукції, умови функціонування суб'єктів господарювання, рівень зайнятості сільського населення тощо й удосконалення яких, безумовно, сприятиме підвищенню екологічної безпеки в регіоні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У незалежній Україні питання, пов'язані з використанням та охороною земельних ресурсів, екологічною безпекою землекористування, забезпеченням сталого використання земель сільськогосподарського призначення тощо, завжди були в центрі уваги вітчизняних науковців, зокрема – А.М. Третяка, П.П. Борщевського, В.В. Горлачука, Я.С. Гукова, Л.Г. Руденка, Я.О. Адаменка, І.М. Волошина, Л.Л. Малишевої, Б.М. Данилишина, І.К. Бистрякова, Д.С. Добряк, С.І. Дорогунцова, Л.Г. Мельника, М.Ф. Реймерса, П.Т. Саблука, В.М. Трегобчука, Т.С. Хачатурова, О.М. Царенка та ін. Проте і досі в центрі публічної уваги залишається низка актуальних, але не вирішених екологічних проблем в землекористуванні, усунення яких значною мірою сприяло б сталому розвитку країни та її регіонів зокрема. Так, відділ регіональної екологічної політики Інституту регіональних досліджень НАН України разом з Інститутом міжнародних зв'язків Ярославської вищої технічно-економічної школи ім. Броніслава Маркевича виступив співорганізатором круглого столу на тему «Екологічні проблеми в українсько-польському транскордонному регіоні та шляхи їх вирішення», який відбувся у м. Ярославі (Польща) одинадцятого жовтня 2013 року. Під час зустрічі було обговорено коло важливих питань транскордонного співробітництва у сфері екологічної безпеки, охорони довкілля тощо. Значна увага була приділена можливостям вирішення міжрегіональних еколого-економічних проблем.

Постановка завдання. Завдання нашого дослідження – обґрунтування основних екологічних проблем, пов'язаних із використанням земельних ресурсів, з метою їх конкретизації для подальшого вирішення в рамках транскордонного співробітництва.

Виклад основного матеріалу. Протягом останніх років у структурі аграрної економіки України відбуваються досить динамічні зміни, які проявляються в поляризації аграрного виробництва у двох основних групах – великих аграрних господарствах типу агрохолдингів та індивідуальних господарствах населення [1]. Чи простежуються ці трансформації на території Карпатського регіону? Він, як відомо, репрезентується як малоземельний; переважаюча частка сільгоспугідь тут у володінні та користуванні господарств населення (станом на 2010 рік – 79,93%, а в середньому в Україні – 55,14%). Втім набирає обертів процес концентрації земель в агрохолдингах. У їх користуванні зосереджуються землі лише рівнинних районів, тобто найбільш придатних для сільськогосподарського виробництва. У Львівській області, за даними Головного управління агропромислового розвитку Львівської обласної державної адміністрації, значну частину земель сільськогосподарського призначення орендують 17 агрохолдингів, кожен з яких використовує щонайменше 3 тис. га [2]. Проте, як засвідчує практика, екологічних ефектів суспільного масштабу від функціонування агрохолдингів наразі немає та й очікувати їх марно.

Сьогодні і надалі суспільні блага, зокрема підтримання екологічної рівноваги, що повинні створюватися у процесі сільськогосподарського виробництва, продукуються недостатньо. Як результат, за останні 20 років має місце стійка тенденція до погіршення якісного стану ґрунтів, зокрема зменшення вмісту гумусу, фосфору і калію. Загальний баланс елементів живлення у землеробстві регіону вже протягом багатьох років залишається від’ємним. Це означає, що ми живемо за рахунок експлуатації природної родючості ґрунтів, а отже, в найближчій перспективі слід очікувати істотного погіршення агроекологічних показників. Стосовно особистих селянських господарств, які господарюють на обмежених за розміром ділянках землі, впровадження контурно-меліоративної системи організації території є проблематичним. Як результат, на цих масивах не вживаються жодні протиерозійні заходи. Що стосується агрохолдингів, то вони, на наш погляд, відверто ігнорують зобов’язання щодо виготовлення проектів сівозмін. Скажімо, у Львівській області із 328 сільгосппідприємств, які мають в оренді понад 100 га і повинні представити проект сівозміни, лише 20 розпочали виготовлення необхідної документації, хоча визначена ціна на проект сівозмін із розрахунку на 1 га у 25-30 грн для них є цілком посилююю [3]. Як бачимо, сільськогосподарські землі використовуються значною мірою безконтрольно й неефективно. Урожайність основних сільськогосподарських культур є набагато нижчою, ніж у розвинутих країнах. У Карпатському регіоні виробництво валової продукції сільського господарства у розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь останніми роками становило у середньому 396 євро, тоді як у країнах ЄС – понад 2 тис. євро.

Площа еродованих земель у регіоні за останні роки зросла у понад три рази (на сьогодні становить 71,162 тис. га). Це найвищі показники темпів деградації ґрунтового покриву в Україні. Причини такого негативного явища пов’язані значною мірою з нераціональною структурою господарських угідь, невживанням елементарних протиерозійних заходів. В окремих господарствах різних форм

власності частина орних земель не задіяна у сільськогосподарське виробництво або переведена в перелоги, що призводить до їх забур'янення.

Перевищення допустимого вмісту важких металів має локальний характер і місце на угіддях, прилеглих до промислових підприємств, сміттєзвалищ, складів агрохімікатів, уздовж автотрас. Слід зауважити, що протягом останніх років поліпшилася ситуація із забрудненням ґрунтів пестицидами. Вжиті за цим напрямом заходи були особливо результативними у Львівській області.

Інтенсивно розвиваються ерозійні процеси. Ця проблема є надзвичайно актуальною для регіону і водночас складною для вирішення. Ба більше, відповісти на питання «Які масштаби площ із небезпечним проявом ерозії в Західному регіоні?» складно, позаяк протягом останніх років призупинилися виконання програм з охорони ґрунтів від ерозії, загалом моніторинг ерозії ґрунтів, інвентаризація їх середньо- і сильноеродованих відмінностей. Водночас територія регіону потерпає від повеней, масштабних паводків. Проте, на жаль, цільові програми для виконання завдань екологічного моніторингу території транскордонного регіону відсутні.

Для попередження надзвичайних ситуацій важливим є здійснення моніторингу в Українських Карпатах. Це вимагає об'єднання на рівні певних ландшафтів зусиль організацій, що здійснюють екологічні спостереження, промислових і сільськогосподарських підприємств, що забруднюють природне середовище або негативно впливають на структурні ланки природних екосистем.

На жаль, дотепер немає державної ландшафтно-карти Карпатського регіону та його областей, що дало б змогу провести розрахунки реального природно-ресурсного потенціалу, стійкості кожної геосистеми до окремих видів антропогенних навантажень і загалом інтегрального пресу. Сучасна ландшафтна структура становить собою сукупність геосистем різного стану природно-антропогенної рівноваги, яка підтримується на необхідному людині експлуатаційному рівні компенсаційними заходами господарювання. Проте успішне вирішення цієї проблеми може бути позитивним антиподом подальшому екологічно непередуманому нарощуванню обсягів ресурсовикористання, що у свою чергу супроводжується нарощуванням кількості відходів.

Проблема відходів у Західному регіоні, як і в Україні загалом, вирізняється масштабністю і значущістю як внаслідок домінування в народному господарстві ресурсомістких багатовідходних технологій, так і через відсутність протягом тривалого часу адекватного реагування на її виклики. Показники питомого навантаження на одиницю території (45-50 тис. т/км²) є безпрецедентними в Європі. Загальне щорічне утворення відходів у Карпатському регіоні становить 3-5 млн т (загалом в Україні – 400 млн т). Найбільша їх частка утворюється у процесах видобування, збагачення, переробки, транспортування і зберігання корисних копалин. Зазначимо, у країнах ЄС-27, де утворюється 3 млрд т відходів, переважна частина цього матеріалу не є відходами. Вірніше, більшу частину відходів класу IV безпеки в Україні в країнах ЄС не вважали би небезпечною.

Вказані обсяги утворення відходів кореспондуються зі станом економіки. У 2008–2009 рр. відповідно до спаду промислового виробництва вони зменшилися,

а у 2010 р. знову зросли. Упродовж останніх двадцяти років загалом зростають обсяги щорічного утворення й нагромадження відходів, що засвідчує відсутність реальних кроків на шляху подолання проблеми. На противагу цим усталеним тенденціям в країнах ЄС-27 втілюється в життя інший підхід, який ґрунтується на пошуку способів уникнення утворення відходів чи використання їх як ресурсів (директива 2008/98/ЄС про відходи). Значна увага приділяється методам заохочення до утилізації відходів. Цьому сприяє створена інфраструктура поводження з відходами. У країнах ЄС-27 в середньому утворюється 6,0 т відходів на особу, а в Україні в 1,5 раза більше – 9,2 тонн.

Частка Карпатського регіону у загальному утворенні відходів в країні становить 1,2 % (652 т на 1 млн євро ВРП). На підприємствах різних форм господарювання у 2011 році утворилося 15,3 тис. т відходів I-III класів безпеки, або 0,2% від їх загальних обсягів. Переважна частина утворених відходів належить до III класу безпеки. У всіх областях Карпатського регіону, за винятком Закарпатської області, впродовж 2007–2011 рр. простежувалося зменшення обсягів утворення відходів I-III класів безпеки у розрахунку на особу.

Відходи, які класифікують як тверді побутові, сформовані побутовими відходами домогосподарств, безпечними відходами підприємств, відходами з вуличних урн і частиною потоку промислових відходів. Утворення твердих побутових відходів у Карпатському регіоні становить 170 кг на особу (в Україні – 340 кг на особу). Ці дані збігаються з показниками, які обліковують у країнах ЄС. Зростання обсягів продажу споживчих товарів і відсутність організованих заходів щодо утилізації вторинної сировини зумовили збільшення кількості відходів, зокрема паперової та пластмасової упаковки. У потоці твердих побутових відходів мають місце відходи (зокрема, свинець з автомобільних акумуляторів), які в ЄС-27 класифікують як небезпечні.

В Україні чинна система поводження з відходами орієнтується на реагування й контроль за існуючою практикою за відсутності реальних економічних стимулів до змін такої. Промислові та побутові відходи переважно складаються та ще й на непідготовлених для цього ділянках, що не відповідає стандартам європейських країн. Однозначно, що ігнорування в подальшому цих проблем чинитиме серйозний негативний вплив на довкілля та здоров'я населення.

Висновки. Антиекологічні тенденції в землекористуванні та сільському господарстві Західного регіону стають дедалі чіткішими. Водночас економічна ситуація як в Україні, так і тут, зокрема, не сприяє комплексному та достатньо повному вирішенню перелічених проблем. За таких обставин важливу роль у їх вирішенні можуть відігравати різні форми міжнародної технічної допомоги у всіх її проявах – від консультацій до фінансування цільових програм. Сьогодні для подолання екологічних проблем, пов'язаних із використанням земельних ресурсів, життєдіяльністю сільських територій, важливим є подальше поглиблення співробітництва за такими напрямками, як обмін інформацією з питань органічного сільськогосподарського виробництва, реалізації політики у сфері сільського господарства та розвитку сільських територій (сільських регіонів), законодавчо-

правового й нормативного забезпечення процесів їх розвитку, впровадження нових технологій, що стосуються сільськогосподарського розвитку тощо.

Бібліографічний список

1. Черевко Г. Дуалістична модель аграрного сектору економіки в Україні: оцінка і перспективи / Г. Черевко // Теоретичні основи і практичні аспекти використання ресурсоощадних технологій для підвищення ефективності агропромислового виробництва і розвитку сільських територій : матеріали Міжнар. наук.-практ. форуму, 18-20 вересня 2013 року. – Львів, 2013. – С. 245–251.
2. Землі Львівщини використовують 17 агрохолдингів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://vgolos.com.ua/news/zemli_lvivshchyny_vykorystovuyut_17_agroholdyngiv_63391.html.
3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://disgu.gov.ua/index.php/37-novyny2/687-derzhsilgosipnspekciya-rozrobka-proektiv-sivozmin-ta-agrokhimichnykh-pasportiv-dopomozhe-zapobigty-bagatom-problemam-i-pomylkam>
4. Третяк А. Стан та шляхи розвитку земельних відносин в аграрному комплексі України / А. Третяк // Землевпорядний вісник. – 2008. – № 6. – С. 5–13.
5. Проект Концепції Загальнодержавної програми поводження з відходами [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua-ekonomist.com/13-koncepciya-zagalnodержavnoyi-programi-povodzhennya-z-vidhodami.html>.

Колодійчук І. Екологічні проблеми землекористування у транскордонному Західному регіоні України

Розглянуто проблематику землекористування в Україні та визначено позиції Західного регіону на тлі загальнодержавних тенденцій. Окреслено коло екологічних проблем, пов'язаних із використанням сільськогосподарських угідь. Аналізується проблема поводження з відходами у Західному регіоні України.

Ключові слова: екологічні проблеми, землекористування, сільське господарство.

Kolodiychuk I. Environmental issues of land use in transboundary Western Ukraine

We considered the problems of land use in Ukraine and identifies the position of the Western region against the background of national trends. The defined set of environmental problems associated with the use of agricultural land is defined. The problem of waste management in Western Ukraine is analyzed.

Key words: environmental issues, land use and agriculture.

Колодійчук І. Екологіческие проблемы землепользования в трансграничном Западном регионе Украины

Рассмотрена проблематика землепользования в Украине и определены позиции Западного региона на фоне общегосударственных тенденций. Очерчен круг экологических проблем, связанных с использованием сельскохозяйственных угодий. Анализируется проблема обращения с отходами в Западном регионе Украины.

Ключевые слова: экологические проблемы, землепользования, сельское хозяйство.